

Sicole

Les sinonimes

Gn a brämint des djins ki djhèt ki l' walon, ci n' est nén ene seule langue, pask' i gn a des mots diferins po dire li minme sacwè. Mins ça egzistêye dins tos les lingaedjes. Ça s' lome des sinonimes.

Sovint, li minme kåzeu u kåzeuse eploye todì l' minme sinonime.

Egzimpes e francès :

actuellement = présentement (Congo) / cette valise est lourde = cette valise est pesante / une automobile = une auto = une voiture = un car (Kebek).

E walon do 20inme sieke, brämint des djins ni conoxhént nén les sinonimes des ôtes coines del Walonreye, pask' on Izî aveut stichî dins l' tiesse, aprume dispu 1920, k' on n' si comprindeut nén inte Walons. Adon, k' i faleut kåzer francès avou totes les djins k' on n' kinoxheut nén.

Ene ôte rujhe, c' est k' onk k' eployive on sinonime diferin do ci do viyaedje, i pleut esse sipoté di ç' no la (egzimpe : li Banot...). C' est ossu di ç' façon la k' i gn a des såvadjes nos di dmorant (les « Zoum » a Maissin, les « Copâ » a Bouyon, les « Macu » a Suni).

Mins les Walons k' avént voyaedjî savént bén les sinonimes vraiys diferins d' ene coine a l' ôte del Walonreye.

ciddé = touci = vaici = droci = roci = cial (*chal*) = tocial

enute (*anut'*, *ènut'*) = ådjourdu = ouy (*oûy*, *û*) (fråze å dobe sinse : dji n' a måy avou ossu froed mes doets k' ouy)

ersè (*èrso*) = ayir (*èyîr*) = ir (*îr*)

hode, hodé = nåjhi (*nauji*, *nåhi*, *nâ.i*) = scran

niche = mannet = måssî = yôrd

pourcea = coshet (*couchèt*)

gayet = torea (*torê*, *toria*, *twa*)

åk (*yauk*, *âk*) = ene sacwè (*one sacwè*, *ine sacwè*, *ène sakè*) = kéctchôze

kéconk (*kékin*) = ene sakî = onk (*yink*)

kéke pårt = ene sadju = ene sawice

nolu = nouk = person.ne

clôre = serer / reclôre (*raclôre*) / resserer (*rassèrer*, *rèssèrè*)

A costé des sinonimes vraiys (on dit onk, nén l' ôte), vos avoz ossu des sinonimes vijhéns. Ces-la, on è pout dire deus u troes dins l'minme payis.

po « ene voléye di côps », on a : fote ene trimpe, ene dispoûslêye, ene plouzêye, ene deguzine, ene danse, ene dobleure, ene coreccion, ene petêye.

po « onk ki n' est nén tot djusse » [fr. *simple d'esprit*] : on dmey-doûs, on berdouxhî, on båbimene, on boubiet, onk k' a on bwès foû di s' fagot...

po « ene comere ki kåze brämint » : ene berdeleuse, ene tchafete, ene Mareye-

tarame, ene ragadleuse, ene tchawete, ene grande linwe,
po « aler al prijhon » : aler al cadje, å violon, al pote, å yoyo, al grande måjhon,
al grande cinse, aler fé des saetchots...
po « ndaler tot d' on côp, tot s' såvant », on pout dire : cori evoye, spiter
evoye, s' ecori, skifter evoye, peter å diåle, bizer evoye, fote si camp (fote li
camp), li lever, li steper, li trossî, lever l' daxhe, lever l' pî, lever l' guete, lever li
smele, lever l' peton, lever l' pantoufe, saiwer, saiwter, saiwer evoye.

Eciclopedeye

Les yesses = les liyes = les djès = les leveures

C' est des tchampions microscopikes ki permetèt di fé do pwin u del bire.
C' est l' minme sûre di « biesse » pol pwin et pol bire. Ele si lome
« *Saccharomyces cerevisiae* ». Dins les deus cas, ele candje li souke e-n alcol.
Adon, çou ki fwait l' diferince inte les deus, c' est les « stoks » [souches]
diferinnes del minme « biesse ». Come po les djins, gn a des grands, des ptits,
des blancs, des djaenes, des noers ; des blondes, des brunes et des rossetes.
Mins c' est todi des djins (li minme indje [espèce] *Homo sapiens sapiens*).
Les fabricants di leveures di boledjî wårdèt les stoks dins l' azote likide
(termosse come les cis des « esminceus d' vatche » [inséminateurs]). On è
prind ene tote pitite miete, et l' ricoûtiver dins on tube di vere [tube à essai].
Adon, on les mete dins on discloyoie [incubateur] a boune timperateure. On côp
k' elle a « travayî » [fermenté], on l' pout radjouter dins des grandès
machenes, la k' i gn a del melasse, des vitamenes, et do fosfôre.
On l' pout vinde come likide, come frisse leveure u souwêye, dins des pakets.
Les yesses sont diferinnes des « leveures tchimikes » ki ci n' est nén ene
vicante sacwè, mins on prodût tchimike ki fwait lever l' påsse.

Li lewin

Do tins del guere, on n' aveut pont d' leveures. On fjheut on lewin. I purdént on
boket d' påsse do dierin côp k' i fjhént les pwins, et i metént ça dins ene
grande jate. Et cwand i rfijhént des pwins, i metént l' lewin dins l' påsse et ça
fjheut del leveure.

Po fé on lewin a pârti d' rén, prinde 50 grames di farene di molén et 50 grames
d' aiwe di sourd. Les maxhî dins on bocå wårdé al timperateure del tchambe.
Vos waitîz bén cwand çk' ele kimince a bouyter (fé des ptitès bouytes). Sovint
après deus troes djoûs. Rimetoz co 50 grames di farene et 50 grames d' aiwe,
co on côp u deus, disca tant ki vs avoz assez po fé vosse pwin. I fåt conter
cwénze djoûs po on bon lewin, fwait insi.

Les pwins å lewin si wårdèt bén pus lontins. I sont pus macasses ki les ki les
pwins d' boledjî. Il ont èn ôte gosse [goût], ene miete pus seur. Mins i passèt mî
(ça s' didjere mî). On est pus vite ripaxhou avou ces pwins la, et gn a moens di
soukes didins ki dins les ôtes pwins (adon, c' est bon po les cis ki fjhèt redjime).

Sicrijheu e walon

Émile Gilliard



Émile Gilliard (e walon, on prononçreut purade Mile Jiyârd u Mimile Djiyâd), c' est on scrijheu et on rcwereu sol walon k' a skepyî a Malône li 12 d' avri 1928. Il a morou a Lidje li 23 d' måss 2023.

C' est onk des scrijheus k' a l' pus scrît e walon.

Di s' mestî, il a stî mwintès anêyes bibiotekî a Mont [Mons-en-Hainaut]. Al pinsion, i s' a rtiré a Lidje.

So les spales do novea djoû

C' est on ptit livret k' on-z a po rén, et ki rprind sacwants d' ses powinmes.

Les bokets n' ont pont d' tite.

I scrît del powezeye al libe (sins rimes, mins avou on pîtaedje ki dene on tipetape [rythme] a pårt å powinme). C' est purade po vos fé plonkî dins ene idêye avou des mots. Ça fwait : c' est nén todi åjhey a comprinde. Sayans todi.

I. Et s' i gn åreut
 ki les cayôs
et les vîs åbes tot cotoirdous
 k' årént yeu passé
totes les gueres et les plôkes
 sins crankyî ?

Et s' i gn åreut
ki les vîs åbes po fé ene xhinêye
 a l' gueuye do tins ?

Warmayes
ki ns estans,
 po ça.

II. Dabôrd, ki vos m' leyîxhe / shure mi pî-
 sinte a mi åjhe / et k' on euxhe co /
 sacwants beas djoûs a rvinde / po des
 barbôjhes di mots.

Dabôrd, k' on m' laiye toirtchî / tos les
noveas bokets / k' adårnut et brotchî / foû di
m' tiesse / sins todi et todi / s' diveur
ritourner / après les dires et les faitindjes /
des laids crêvés ki nos spotchnut.

Dabôrd, k' i djocnuxhe / di m' cotaper come
 ene djåbe / foû d' leu tchår...

Gn a rén d' pus mwais / po les scrijhaedjes.

III. Vaici,
c' est da nozôtes.
C' est nos cayôs.
Les cinses et les måjhones
et les åbes et les voyes,
les djins k' on-z atôtche
ont les coleurs di nosse vicaedje.
Et ça sint bon les djniesses,
 les fås et les bôlîs.

III. (shûte) Vaici, c' est da nozôtes.
C' est nosse boket, nosse tchå
 li pirete del ceréjhe,
 li nawea del pirete ;
 ene simince d' åbe
 ki boute foû del poussire.

C' est nosse boket, da nozôtes
ki l' solea î broke a pîs dschås
tos les djoûs al pikete.

Tchanson

Tot cfessant Mouze

- I.** Li vint shofele doûçmint so Mouze / On n' direut minme nén k' ele shût s' coûsse / Ele n' a k' a pinser k' ele dischind / Cwand ele roveye di wice k' ele vént.
- II.** Mins n' tapez nén, n' tapez nén l' pire / A l' aiwe si frisse k' a djusse sourdou / Et ki rescontere tant d' loumires / Wice k' on prind les couleurs des... (?).
- III.** Èn ôte l' a dit : mins wice sont ele / Les glaeces ki dschindént l' an passé / Dizo l' Pont ds Åtche ? ; minme les pus vîs / ... (?) sont revolés.
- IV.** Mins wice sont ele, les belès loumires / Ki loumént tot do long d' Ougrêye / Cwand k' i gn av avou l' industreye / On dmey djoû divins les fumires ?
- V.** Wice so dj' asteure, mi-minme ; / Dji m' creyeu davance sol « *rive gauche* ». / Mins dj' a pris l' bate k' est d' l' ôte costé. / Dji di k' les djins sont trop ...tés (?).
- VI.** Vos, djonnes k' a tuzé k' i faleut shure, / Po rimpli s' tins, bén pus k' ene voye, / C' esteut conter sins les cous-d'-saetch / K' on prind cwand l' idêye riploye.
- VII.** Adon prindans l' batea walon / Po rintrer, ci serè l' dierin / Et mi tchanson, papî d' Lombård, / Vos ténrè cpagneye on moumint.
- VIII.** Li vint shofele doûçmint so Mouze / Li hôt fornea d' Tchertal xhufele. / Et dji m' endè va tot tuzant / **Kî n' candje nén, est i bén vicant ?¹**



Cåzaedje, muzike et tchantaedje : Daniel Droixhe (Elmore D) (Plake « *Revoye a Hesta* »).

¹ Cisse frâze la a siervou d' cloyaedje å responda da Lucyin et Souzane Mahin so Matélé do moes d' avri 2023 (<https://www.matele.be/choutoz-one-miete-le-wallon-a-l-international>)